

СЕМАНТИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОГО КОРЕНЯ *DEM- / DOM- «БУДУВАТИ» У ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена вивченню семантичної еволюції індоєвропейського кореня **dem-* / *dom-* у давньоанглійській мові на основі аналізу етимології, послідовності формування семантичної структури та особливостей функціонування давньоанглійських лексем.

Ключові слова: індоєвропейський, германський, давньоанглійський, семантичний процес, значення, лексема.

Діахронічні дослідження лексики належать до актуальних проблем семасіології, оскільки дозволяють краще зрозуміти сучасну будову та особливості функціонування лексичної системи мови.

У лексичному фонді індоєвропейської прамови існувало принаймні кілька коренів, семантичні трансформації яких на різних етапах розвитку індоєвропейських мов привели до формування значення «будувати». Одним із таких коренів є індоєвропейський корінь **dem-* / *dom-*, який ще в прамові розвинув значення «будувати» із значення «з'єднувати, збивати»¹.

Стосовно подальшого розвитку цього кореня в індоєвропейських мовах не існує єдиної думки. Традиційно його етимологічне гніздо пов'язується із значеннями «будувати» і «дім», у результаті чого в етимологічних словниках виокремлюється ціла низка дієслівних та іменникових індоєвропейських лексем, що мають відповідні значення: гр. *ἔμω* «будую», *οἰκοδομῆτος* «заново вибудований», дінд. *dāma-h* «дім, будівля», *dāmpati* — «хазяїн дому», авест. *daṃ, daṃi* «в домі», *dāng pati* — «глава дому, глава сім'ї», вірм. *tun* «дім», гр. гом. *δομος* «дім, житло, оселя», *δεσπότης* «хазяїн (дому)», лат. *domus* «дім, житло, сім'я», лок. *domi* «вдома, у домі», *dominus* «хазяїн (дому), головний у домі», ст.-сл. *domŭ* «дім», лит. *dimstis* «садиба»². Значення «дім» при цьому сприймається як «дім-будівля», «дім-оселя» та «дім-сім'я». Такий склад етимологічного гнізда передбачає спорідненість усіх варіантів значення «дім» із значенням «будувати».

Тим часом Е. Бенвеніст не визнає генетичного зв'язку значень «будувати» і «дім», розуміючи останнє тільки як «дім-сім'я». Цього висновку він доходить, спираючись на аналіз семантики та лексичної сполучуваності латинської лексеми *domus* «дім, помешкання, сім'я» і похідної від неї лексеми *dominus* «хазяїн дому», а також грецьких, авестійських та давньоіндійських лексем, що розвинули значення «хазяїн дому».

¹ Pokorny J. Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch.— Bern, 1959.— S. 198.

² Ibid; див. також: Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков.— Черновцы, 2000.— Т. 2.— С. 200–201; Трубачев О. Н. Этимологический словарь славянских языков : Праслав. лекс. фонд.— М., 1978.— Вып. 5.— С. 72.

Е. Бенвеніст обґрунтовує існування в індоєвропейській прамові двох коренів-омофонів — іменникової форми **dem-* із соціальним значенням «дім, сім'я» і дієслівної форми **dem(ə)-* із значенням «будувати», яка залежно від особливостей техніки означала «будувати, укладати один ряд на інший», якщо йшлося про кам'яну кладку, або «будувати, приганяючи деталі одну до одної», якщо йшлося про теслярську справу. До продовжень дієслівної форми **dem(ə)-* Е. Бенвеніст, наприклад, відносить гр. *δέμα* та його похідні, а також гот. *timrjan* «будувати» і *ga-timrjo* «будівля». Утворені в мові гомерівського епосу лексеми на кшталт *dō(m)* «дім-сім'я» та *dōmos* «дім-будівля» він називає контамінацією форм, пояснюючи її тенденцією до ототожнення соціального групування із місцем його проживання³.

Разом з тим, семантичний розвиток «дім-сім'я» > «дім-будівля» простежується в ряді мов. Сліди такого семантичного процесу виявляються, наприклад, у сучасних романських лексемах, що походять від латинського *domus* — іт. *duomo* «собор», «храм» і фр. *dôme* «купол», «собор». З цього приводу Р. О. Будагов зазначає, що в сучасних романських мовах латинське слово *domus* не зберігає значення «дім», але продовжує своє існування в інших значеннях, що прямо або опосередковано пов'язані з його латинським осмисленням: за християнськими переконаннями, собор або храм — це Божий дім⁴. Р. О. Будагов не пояснює значення «купол», яке з огляду на будівельну техніку можна розуміти як частину дому-будівлі, що також підтверджує наявність семантичного переходу «дім-сім'я» > «дім-будівля» в сучасних романських мовах.

Е. Бенвеніст не заперечує можливості такого семантичного процесу. Подібну трансформацію значення він розуміє як «відображення соціальної зміни: розпад великої родини, в результаті якого суспільство, організоване за генеалогічними принципами, поступається місцем суспільству, внутрішній розподіл якого визначається географічним фактором»⁵.

Отже, за Е. Бенвеністом, в індоєвропейських мовах існувало принаймні два шляхи формування значення «дім-будівля»: **dem-* «дім-сім'я» > «дім-будівля» та **dem(ə)* «будувати» > «дім-будівля».

Погляд щодо первинності значення «дім-сім'я» поділяє й О. М. Трубачов, урахуовуючи матеріал російської мови: «форми *додому, вдома* ...зараз, як тисячу років тому в давньоросійській і як аналогічні латинські *domi, domus, domo* дві тисячі років тому, й досі мають значення “до себе, в себе”, а не “під дах, під дахом” або щось на зразок цього»⁶. Однак, на його думку, існують факти, що свідчать про можливий зв'язок значень «будувати» і «сім'я». Прикладом цього є розвиток значення «сім'я» у готської лексеми *gards*, що очевидно продовжує будівельну індоєвропейську назву **ghordho-*, від якої в ряді індоєвропейських мов походять найменування міста⁷.

Т. В. Гамкрелідзе і В. В. Іванов вважають, що «всупереч думці Бенвеніста основу **t'e/om-* (**dem-*) “дім” можна пов'язати етимологічно з коренем **t'em-* (**dem(ə)-*) у значенні “будувати, споруджувати”»⁸. Вони аргументують

³ Бенвеніст Э. Словарь индоевропейских социальных терминов : Пер. с фр. / Общ. ред. и вступ. статья Ю. С. Степанова. — М., 1995. — С. 196–204.

⁴ Будагов Р. А. Сравнительно-семасиологические исследования (романские языки). — М., 1963. — С. 68.

⁵ Бенвеніст Э. Знач. праця. — С. 196.

⁶ Трубачев О. Н. Этимологические исследования и лексическая семантика // Трубачев О. Н. Труды по этимологии : Слово. История. Культура. — М., 2004. — Т. 1. — С. 88.

⁷ Трубачев О. Н. Этногенез и культура древнейших славян : Лингвист. исслед. — М., 2003. — С. 212.

⁸ Гамкрелідзе Т. В., Іванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы / Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. — Тбилиси, 1984. — Т. 2. — С. 742.

свою думку наявністю в індоєвропейських мовах таких лексем, як ієрогліфічна лувійська *tama* — «будувати», хотано-сакс. *padam* — «робити», гр. *δέμω* «будую», *νεόδημος* «заново вибудований», гот. *gatiman*, дсакс. *teman*, днн. *zeman* «бути визнаним, пасувати», дісл. *timbr* «будівельний ліс», дангл. *timber* «будівельний ліс, будівля» (англ. *timber*), днн. *zimbar* «будівельний ліс, житло» (нім. *Zimmer*⁹), гот. *timrjan* «будувати», днн. *zimberen* «будувати» (нім. *zimmern*). У їхньому розумінні іє. *t'e/om- (*dem-) — це «вибудоване житло», під дахом якого живе група людей, пов'язаних один з одним соціально-родинними стосунками»¹⁰.

Як бачимо, погляд Т. В. Гамкрелідзе і В. В. Іванова значною мірою ґрунтується на існуванні лексем зі значенням «будувати» в германських мовах. Проте в значеннях, наведених авторами лексем, немає жодних посилок на «групу людей, пов'язаних один з одним соціально-родинними стосунками», що звужує трактування значення іє. *t'e/om- (*dem-) до значення «вибудоване житло». А таке тлумачення виключає можливість розвитку значень «глава сім'ї», «хазяїн дому», «вдома», «додому», про які пише Е. Бенвеніст. Виходячи з цього, значення «будувати» виявляється генетично пов'язаним не зі значенням «дім-сім'я», а зі значенням «вибудоване житло», тобто «дім-будівля для мешкання», що в цілому не суперечить думці Е. Бенвеніста.

У прагерманській мові іє. корінь *dem-, відповідно до першого пересуву приголосних d > t, набуває форми *tem-¹¹. Етимологічне гніздо цього кореня містить лексеми, що виникли в результаті злиття кореня з інструментальним суфіксом *-go-.

Іменникові лексеми виводять з прагерманської форми *timbra- із можливим вихідним значенням «будівельний ліс»¹²: дісл. *timbr* «будівельний ліс (лісоматеріал)», дангл. *timber* «будівельний ліс, будівля, споруда», дсакс. *timbar* «будівельний ліс, будівля, споруда», днн. *zimbar* «будівельний ліс, будівля, житло, кімната»¹³, *zimer* «сировина, матеріал; будівля; інструмент»¹⁴, дісл. *timbr* «будівельний ліс, будівля»¹⁵, дфриз. *timber* «кімната, будівля»¹⁶.

Аналізуючи значення цих лексем, не можна залишити поза увагою те, що тільки давньоісландське *timbr* має лише одне значення «будівельний ліс», тим часом як у більшості давніх германських мов відбувається розвиток не лише цього значення, а й значення «дім-будівля», а в давньоверхньонімецькій та давньофризькій мовах виявляється ще й значення «дім-житло». При цьому в давньофризькій значення «будівельний ліс» узагалі не зафіксовано.

Дієслівні лексеми, похідні від іменникових лексем цього етимологічного гнізда, традиційно виводять з прагерманської форми *timr- / temr із очікуваним вихідним значенням «будувати, теслярувати»¹⁷: гот. *timrjan* «будувати»,

⁹ М. М. Маковський ставить під сумнів спорідненість англ. *timber* та нім. *Zimmer*. На його думку, англійська лексема є продовженням іє. кореня *(s)te(m)bh-ro «розсікати, розривати / гнути», «зв'язувати», «звук» (див.: *Маковський М. М. Большой этимологический словарь современного английского языка.* — М., 2005. — С. 470–471; *Маковський М. М. Этимологический словарь современного немецкого языка.* — М., 2004. — С. 603).

¹⁰ Гамкрелідзе Т. В., Іванов Вяч. Вс. Зазнач. праця.

¹¹ Макаев Э. А. Структура слова в индоевропейских и германских языках. — М., 1970. — С. 86.

¹² Левуцкий В. В. Зазнач. праця. — С. 200.

¹³ Pokorny J. Op. cit. — S. 198.

¹⁴ Schützeichel R. Althochdeutsches Wörterbuch. — Tübingen, 1995. — S. 335.

¹⁵ Pfeifer W. Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. — München, 1997. — S. 1613.

¹⁶ Richtofen K. Altfriesisches Wörterbuch. — Göttingen, 1840. — S. 1086.

¹⁷ Левуцкий В. В. Зазнач. праця. — С. 200.

двн. *zimberen* і *zimbarōn* «будувати, теслярувати», дсакс. *timbrian* «теслярувати, будувати», дангл. *timbr(i)an* «будувати», дфриз. *timbria* «будувати»¹⁸.

Отже, етимологічне гніздо германського кореня **tem-* має певні специфічні риси. По-перше, германські лексеми з трьох можливих варіантів значення «дім» розвивають два значення — «дім-будівля» і «дім-житло». По-друге, вони формують спільне значення «будівельний ліс», яке простежується лише в германській гілці, у результаті чого етимологічне гніздо впорядковується на основі зв'язку значень «будувати» і «будівельний ліс». Розвиток значення «будівельний ліс», властивий германським мовам, дає підстави деяким дослідникам твердити, що житло давніх германців могло бути побудоване з дерева¹⁹. Відсутність значення «дім-сім'я» в семантичній структурі германських лексем підтверджує неможливість генетичного зв'язку значень «дім-сім'я» і «будувати».

У давньоанглійській мові від кореня **tem-* походять іменникова лексема *timber* зі значеннями «матеріал для будівництва, будівельний ліс» і «будівля, будова, споруда» та похідна від неї дієслівна лексема *timbr(i)an* зі значенням «будувати, споруджувати»²⁰.

Відіменниковий характер дієслова *timbr(i)an* дає можливість припустити різні варіанти його семантичного розвитку відповідно до значення мотивуючого імені²¹. Залежно від того, яке із значень лексеми *timber* виникло раніше і слугувало основою для формування значення «будувати», первинне значення дієслова *timbr(i)an* може сприйматися по-різному — або як «будувати з дерева, теслярувати», або як «споруджувати будівлю».

Сьогодні вже не викликає сумніву той факт, що англосакси зводили дерев'яні споруди. Найдавніші підтвердження цього знаходимо в історико-етнографічній праці Корнелія Таціта «Про походження германців і місцезнаходження Германії» (скорочено «Германія»), написаній у 98 році н. е. «Хоча сам Тацит і не бував у Германії, він володів широкою інформацією, яку почерпнув із творів більш ранніх авторів, що не збереглися до наших днів, а також із донесень римських полководців і розповідей римських легіонерів і купців»²². Спираючись на розповіді очевидців, Тацит так описав традиції будівництва давніх германців: «*Ne caementorum quidem apud illos aut tegularum usus: materia ad omnia utuntur informi et citra speciem aut delectationem. Quaedam loca diligentius inlinunt terra ita pura ac splendente, ut picturam ac lineamenta colorum imitetur*»²³ — «А ні камінь, а ні навіть цегла в них не використовувалися: для всього використовували необроблену деревину, зовні непривабливу (букв. «а ні для ока, а ні для насолоди»). Деякі будівлі старанніше мазали глиною такої чистоти та такого блиску, що вона нагадувала мозаїку та кольорові візерунки».

Про використання англосаксами деревини як будівельного матеріалу згадує також Беда Високоповажний у «Церковній історії англійського народу», яка є, по суті, історію англосаксонського суспільства з періоду римського панування до 731 року: «*Wæs he gefulwod from Paulini þæm bioscope his lareowe in Eoforwicceastre þy halgestan eastordæge in Sce Petres circican þæs apostoles, þa he hæf hræde geweorce of treo cirican getimbrode*» (Bede's Ecclesiastical History, 2, 138) —

¹⁸ Pokorny J. Op. cit.— S. 198; Pfeifer W. Op. cit.— S. 1613; Klein E. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language.— Amsterdam, 2003.— P. 767.

¹⁹ Див., наприклад: Левицький В. В. Основи германістики.— Вінниця, 2006.— С. 63.

²⁰ Bosworth J., Toller T. N. An Anglo-Saxon Dictionary with Supplement by Y. N. Toller.— Oxford, 1898.— P. 986.

²¹ Калущенко В. Д. Типология отыменных глаголов.— Донецк, 1994.— С. 158.

²² Седов В. В. Происхождение и ранняя история славян.— М., 1979.— С. 61.

²³ Tacitus. Germania, Agricola, and the First Book of the Annals. With notes from Ruperti, Passow, Walch, and Bötticher's remarks on the style of Tacitus.— London, 1850.— P. 11.

«Він був охрещений своїм учителем, єпископом Пауліном, в Йорку в найсвятіший день Великодня в церкві святого Петра, яку він терміново побудував з *дерева*», «*ls ofer his byrgenne stowe treowgeweorc on gelicnesse medmicles huses geworht mid hrægle gegyrwed*» (Bede's Ecclesiastical History, 4, 272) — «На місці, де його поховали, збудували *дерева* йому споруду, схожу на невеликий дім з навісом».

До наших днів збереглися й архітектурні пам'ятники, що свідчать про те, що деревина слугувала будівельним матеріалом для англосаксів. Наприклад, *дерева* йому церкву в сільці Грінстед графства Есекс у Великій Британії, яку вважають найдавнішою *дерева*ною спорудою в Європі, було зведено на честь святого Едмунда в XI ст.²⁴

Екстралінгвістична ситуація в давньоанглійській мові сприяла виникненню значення «будівельний ліс», або «деревина». У зв'язку з цим виникає питання, чи була давньоанглійська лексема *timber* носієм цього значення, що видається цілком вірогідним, виходячи з наведених етимологічних даних.

Щоб дати відповідь на це питання, необхідно, по-перше, розглянути розвиток даного значення в давньоанглійській період і, по-друге, вивчити хронологію формування семантичної структури лексеми *timber*.

Аналіз текстів давньоанглійського періоду виявляє, що в цей період вказівка на деревину як будівельний матеріал здійснюється не за допомогою лексеми *timber*, а за допомогою лексем *treow* «дерево, деревина, колода» і *beam* «дерево, деревина, стовп, колона»²⁵: «*Ond þa æfter þon het Neron gewyrcean mycelne tor of treowum & of mycclum beamum*» (The Blickling Homilies, 130) — «І після цього наказав Нерон побудувати велику вежу з *дерева* та великих *колод*»; «*Hi worhton him anlicnyssa, sume of golde, sume of seolfre, sume of stānum, sume of treōwe*» (Ælfric's Catholic Homilies, 186) — «Він створив йому статуї, одні — з золота, інші — зі срібла, каменя і *дерева*».

За даними останніх історико-етимологічних досліджень, давня індоєвропейська лексема **t'e/or-u-*, **t'r-e/ou-*, від якої походить дангл. *treow*, є продовженням дієслівного кореня **t'e/or-*, **t'r-* «драти, рвати, видирати» і має первинне значення «те, що видране (з землі)». На основі цього значення формується значення «деревина», тобто «мертве тіло дерева, тверде, що не піддається обробці, але придатне для створення надійних виробів, наприклад, таких, як спис»²⁶. Стосовно процесу будівництва подібний семантичний розвиток дозволяє припустити, що вже в доісторичні часи завалені бурєю або вирвані із землі дерева являли собою природний, необроблений деревний матеріал і сприймалися як матеріальні об'єкти для спорудження укриття, тобто для створення примітивної будівлі.

Давньоанглійська лексема *beam* має іншу еволюцію значення: іє. **bhou* «рости» > іє. **bhou*то «дерево, стовбур» > зах.-герм. **baumaz* «дерево»²⁷. Досі залишається нез'ясованим, яке значення є первинним — «дерево як різновид рослини» чи «дерево як деревний стовбур»²⁸. Однак генетичний зв'язок цієї лексеми з індоєвропейським коренем **bhou-* з вихідним значенням «рости» дає

²⁴ A History of the County of Essex : Ongar Hundred.— London, 1956.— Vol. 4.— P. 60–62.

²⁵ У цьому випадку простежується паралель із готською мовою, в якій «слово *timr* ніколи не використовується в значенні “деревина”, проте в ній постійно вживаються слова *bagms* “дерево, деревний стовбур”, *ans* “колода, балка” і *triu* “деревина, дерево, стовбур»» (див.: Proceedings of the Liverpool Literary and Philosophical Society.— Liverpool, 1864.— Vol. 18 (1863–1864).— P. 49).

²⁶ Кретов А. А. О вторичности значения «дерево» в ис. праязыке // Этимология. 1997–1999.— М., 2000.— С. 73.

²⁷ Левицкий В. В. Знач. праця.— Т. 1.— С. 97.

²⁸ The Oxford Dictionary (www.myathens.com).

підставу припустити, що вона використовувалася на позначення дерева, що росте, тобто живого дерева.

Зважаючи на етимологію лексем *treow* і *beam*, можна твердити, що в даному випадку значення «деревина» формується на основі значення «дерево як різновид рослини» (мертве або живе): «дерево» > «деревина».

Що ж до лексеми *timber*, то вона ніколи не мала значення «дерево як різновид рослини». Отже, виникнення в неї значення «деревина» має інші джерела. У семантичній структурі цієї лексеми значення «деревина, будівельний ліс» виявляє зв'язок зі значенням «будівля».

Етимологічні словники і словники давньоанглійської мови не дають однозначної інформації стосовно первинності одного з цих значень. У більшості словників як перше згадується «будівельний ліс»²⁹, у деяких словниках першим називається «дім, будівля»³⁰. Це, певно, можна пояснити тим, що деякі лексикографи сприймають внутрішню форму дангл. *timber* як достатньо прозору, перебуваючи під впливом загальноприйнятого узусу новоанглійської лексеми, яка зберегла давньоанглійську форму *timber* і значення, що пов'язані з технікою будівництва із дерева³¹.

Вивчення хронологічної послідовності виникнення значень лексеми *timber* на основі даних словника The Oxford Dictionary³², в якому подаються дати першої фіксації слів у тому чи іншому значенні, дає змогу простежити семантичну еволюцію цієї лексеми.

Вихідним для лексеми *timber* є значення «дім, будівля», яке датується приблизно 750 роком і фіксується в давньоанглійському перекладі «Книги буття»³³: «*ƿa seo tid gewat ofer timber sceacan middangeardes, metod æfter sceaf scirum sciman, scirpend ure, æfen ærest*» (Genesis, 5) — «День минув, кваплячись над земними будівлями, і після яскравого світла Господь, наш Творець, показав перший вечір». Лексичний контекст цього уривка вказує на неможливість уживання лексеми *timber* у значенні «деревина», тому що він не має жодного відношення до ситуації будівництва.

Близько 900 року виникає значення «будівельний матеріал у широкому розумінні, матеріал для будівництва будинків, кораблів та ін., в тому числі і дерева, що використовується для будівництва»: «*ƿa gewunade Oswia se cyning, þæt he hine trymede & lærde, þætte he ongete þætte ne meahthen godo beon, þa ðe monna*

²⁹ Bosworth J., Toller T. N. Op. cit.— P. 986; Skeat W. W. An Etymological Dictionary of the English Language.— Oxford, 1910.— P. 558; A Short Etymological Dictionary of Modern English / Ed. by E. Partridge.— London, 1958.— P. 721; An Etymological Dictionary of Modern English / Ed. by E. Weekly.— New York, 1967.— Vol. 2.— P. 1508; Hall J. Concise Anglo-Saxon Dictionary. With supplement.— Cambridge, 1975.— P. 341; Klein E. Op. cit.— P. 767.

³⁰ Chamber's Etymological Dictionary of the English Language / Ed. by A. Findlater.— London, 1913.— P. 521; The Oxford Dictionary of English Etymology / Ed. by C. T. Onions.— Oxford, 1967.— P. 924; Oxford Concise Dictionary of English Etymology / Ed. by T. F. Hoad.— Oxford, 2003.— P. 494.

³¹ Про роль історико-етимологічних досліджень у визначенні первинності значення див.: Трубачев О. Н. Этимологические исследования и лексическая семантика // Трубачев О. Н. Труды по этимологии : Слово. История. Культура.— М., 2004.— Т. 1.— С. 87–88.

³² Про першорядне значення повного історичного словника в історико-етимологічних дослідженнях див.: Трубачев О. Н. Задачи этимологических исследований в области славянских языков // Там же.— С. 27.

³³ Як відомо, давньоанглійський переклад «Книги буття» складається з двох частин: Genesis A — давньоанглійська поема, яку відносять до 750 р., і Genesis B, що містить рядки 235–851 і призначений для відновлення втраченої частини Genesis A. На думку Е. Зіверса, Genesis B є перекладом давньосаксонської версії Старого Заповіту, його написано значно пізніше, ніж Genesis A, він датується серединою X ст. (див.: Алексеева Л. С. Древнеанглийский язык.— М., 1971.— С. 68–69). Цитовані в статті уривки взято з Genesis A, тобто давнішої частини «Книги буття».

hondum geworhte wæron of eorðlicum timbre, oðre of treóm, oðre of stanum» (Bede's Ecclesiastical History, 224) — «У той час король Освіа мав звичку перекопувати його і навчати його розуміти, що це не могли бути могутні боги, які були створені людськими руками із земного матеріалу, або дерева, або каменя». У цьому випадку вживання лексеми *timber* у значенні «деревина як будівельний матеріал» також виключається лексичним контекстом всього уривка, в якому перераховуються можливі різновиди земного матеріалу — дерево і камінь, передані відповідно лексемами *treów* і *stan*.

Вужче значення «деревина, що використовується в будівництві або теслярській справі; деревина як матеріал» з'являється лише в 1100 р., тобто вже в середньоанглійський період³⁴.

Схематично послідовність розвитку значень лексеми *timber* можна показати так: «дім, будівля» (близько 750 р.) > «будівельний матеріал в широкому розумінні, включаючи деревину» (близько 900 р.) > «деревина як будівельний матеріал» (1100 р.).

При формуванні семантичної структури цієї лексеми спостерігаються два семантичних процеси — метонімічний перенос і звуження значення. Вихідне давньоанглійське значення «дім, будівля», що виникло на основі давнішого індоєвропейського і прагерманського значення «будувати» і передбачає певний порядок розташування об'єктів (наприклад, деревних стовбурів або каменів), з яких створюється будівля, шляхом метонімічного переносу трансформується в широке значення «будівельний матеріал», тобто будь-який матеріал, придатний до упорядкованого розташування і, отже, створення будівлі. Суть метонімічного переносу при цьому полягає у використанні найменування будівлі на позначення матеріалу, з якого вона побудована. Далі широке значення «будівельний матеріал» у процесі історичного розвитку звужується, і лексема *timber* починає вживатися у вужчому значенні «деревина як будівельний матеріал».

Виходячи з хронології розвитку значень лексеми *timber* у давньоанглійський період, сема «дерево» в семантичній структурі похідного від даної лексеми дієслова *timbr(i)an* не могла з'явитися раніше 900 р.

Таким чином, є підстави припускати, що значення «будувати» розвивається на основі лексико-семантичного варіанта «будівля», і вихідним значенням дієслова є значення «будувати будинок, будівлю», а не «будувати з дерева, теслярувати». Це свідчить про некоректність трактувань, які можна зустріти в літературі: «саме слово, що означає процес будівництва, *timbrian, getimbrian*, мало буквально значення “будувати з дерева”»³⁵, «вони (англосакси) будували свої будинки з дерева, що впливає з використання дієслова *timbrian* на позначення процесу будівництва»³⁶, «англосаксонським словом, що має значення “будувати”, є дієслово *timbrian*, утворене від іменника зі значенням “будівельний ліс”»³⁷. Некоректність таких суджень полягає в тому, що буквальним значенням дієслова *timbr(i)an* на ранніх етапах розвитку є значення «будувати будинок, будівлю», а вживання дієслова *timbr(i)an* на позначення процесу будівництва зовсім не доводить, що англосакси будували з дерева. Навпаки, той факт, що основним матеріалом будівництва для давніх германців була деревина, сприяв формуванню

³⁴ The Oxford Dictionary : A New English Dictionary on Historical Principles.— Oxford, 1970.— Vol. 11.— P. 34.

³⁵ Wright Th. The Home of Other Days.— New York, 1871.— P. 29.

³⁶ Transactions of the Historic Society of Lancashire and Cheshire.— London, 1857.— Vol. 9.— P. 70.

³⁷ Latham B. Timber. Its Development and Distribution : A Historical Survey.— London, 1957.— P. 224.

значення «будівельний ліс» у мотивуючого імені *timber*, що згодом привело до розвитку в дієслова *timbr(i)an* значення «будувати з дерева, теслярувати».

Первинність значення «будувати будь-яку споруду» і відсутність семи «дерево» у вихідній семантичній структурі дієслова, що досліджується, підтверджуються особливостями його функціонування в давньоанглійський період.

По-перше, саме це значення дієслово *timbr(i)an* демонструє в своєму першому вживанні в писемних пам'ятках, що збігається в часі зі згадкою лексеми *timber* у значенні «дім, будинок, будівля» (близько 750 р.) і зафіксоване в тому самому джерелі: «Ne meahthe hie gewurðan weall stænenne up forð *timbran*, ac hie earmlice hearum tohlocon, hleoðrum gedælde» (Genesis, 44) — «Не змогли вони об'єднатися, аби далі кам'яну стіну *будувати*, тому що вони, розрізнені мовою, розділилися на племена».

Пряме посилання на споруду — *weall* «стіна» і на матеріал будівництва — *stænenne* «кам'яна» свідчить про реалізацію значення «будувати будь-яку споруду» і підтверджує первісну відсутність у семантичній структурі дієслова семи «дерево як будівельний матеріал».

По-друге, у давньоанглійський період дієслово *timbr(i)an* легко поєднується з лексемами, що позначають різний будівельний матеріал, включаючи і деревину: «Æar he ær hét *getimbrian* cyrican of *treowe*...» (The Anglo-Saxon Chronicle, 636) — «Тут він раніше наказав *побудувати* церкву з *дерева*...»; «Hat þu me anne heahne tor of mycclum *beamum getimbrian*» (Blickling Homilies, 126) — «Ти обіцяв мені сам *побудувати* високу башту з великих *колод*»; «Ða *wæs eft forðgongendre tide in þæm ilcan mynstre stænen cirice getimbred*» (Bede's Ecclesiastical History, vol. 3, 232) — «Пізніше в цьому монастирі *кам'яна церква була побудована*»; «Swa hwa swa *getimbrað* ofer ðisum grundwealle *gold* oððe *seolfor*, oððe *deorwurde stanas*, oððe *treowa*, *streaw*, oððe *ceaf*, anes gehwilces mannes weorc bið swutel» (Ælfric's Catholic Homilies, 342) — «Хто б не *будував* на цьому фундаменті із *золота*, або *срібла*, або *коштовного каменя*, або *дерева*, або *соломи*, будь-яка дія людини буде зрозумілою».

По-третє, серед лексем, похідних від дієслова *timbr(i)an*, а саме *timbr(i)end* «будівник», (*ge-*)*timbrung* «будівництво, будівля», *ge-timbru* «будівля, споруда»³⁸, відсутня лексема зі значенням «той, хто працює з деревом, тесляр». У давньоанглійській мові це значення передається лексемою *treow-wyrhta*³⁹. Перший компонент *treow* у структурі цієї складної лексеми ще раз підтверджує, що значення «дерево як будівельний матеріал» у давньоанглійський період передається насамперед за допомогою лексеми *treow*. Цікаво також, що похідне *timbr(i)end*, яке означає суб'єкт дії, не розвиває значення, пов'язаного з технікою теслярського ремесла або будівництва з дерева, а має ширше значення «будівник».

По-четверте, те, що первинним значенням дієслова *timbr(i)an* є значення «будувати будь-яку споруду», відбивається в його широкій лексичній сполучуваності. У давньоанглійських текстах це дієслово вживається з цілою низкою лексем, що означають різні матеріальні об'єкти будівництва: *ceastre* «фортеця», *burh* «обнесене стінами місто», *temple gode* «храм Божий», *cirican* «церква», *hus* «дім, житло», *weall* «стіна», *sæl* «зала», *becn* «маяк», *mynster* «монастир», *gebytlu* «дім», *Romeburg* «місто Рим», *stapol* «фундамент», *gebedhus* «каплиця», *langscipu* «корабель», *torr* «вежа» та ін.

Таким чином, на основі проведеного аналізу можна зробити такі висновки:

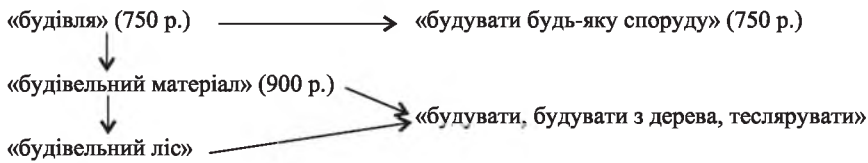
1. Розвиток індоевропейського значення **dem(a)*- «будувати» в германських мовах відбувається в межах етимологічного гнізда прагерманського кореня

³⁸ Bosworth J., Toller T. N. Op. cit.— P. 986–987.

³⁹ Wright T. Op. cit.— P. 27.

**tem-*, що зберіг те саме значення. Германські лексеми цього етимологічного гнізда генетично не пов'язані з лексемами, що є похідними від іє. **dem-* «дім» і розвинули значення «дім-сім'я». Характерними рисами германської гілки іє. **dem(ə)*- є розвиток значення «будівельний ліс», а також очевидний зв'язок двох значень: «будувати» і «дім-будівля».

2. У давньоанглійській мові від індоєвропейського кореня **dem(ə)*- «будувати» і прагерманського кореня **tem-* «будувати» походять іменникова лексема *timber* і похідна від неї дієслівна лексема *timbr(i)an*. Вихідним значенням іменникової лексеми є значення «дім-будівля», на основі якого формується дієслівне значення «будувати будь-яку споруду»: іє. / герм. «будувати» > дангл. «будівля» > дангл. «будувати». Значення «дерево», що сприяло розвитку значень «будівельний ліс» і «будувати з дерева, теслярувати», з'являється в семантичних структурах цих лексем на пізнішому етапі їхнього семантичного розвитку:

Представлений семантичний процес підтверджується хронологією формування семантичної структури мотивуючого імені й особливістю функціонування похідного дієслова в давньоанглійській період.

3. Внутрішня форма лексем *timber* і *timbr(i)an* не є прямим доказом того, що давні германці споруджували будівлі з дерева. Навпаки, те, що деревина була для них основним будівельним матеріалом, сприяло зміні внутрішньої форми лексем і створило передумови для подальшого формування значень «будівельний ліс» і «будувати з дерева, теслярувати».

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

- Bede's Ecclesiastical History — The Old English Version of Bede's Ecclesiastical History of the English People / Ed. by Th. Miller.— London, 1959–1963.— Vol. 1–4.
- The Blickling Homilies — The Blickling Homilies / Ed. and transl. by R. J. Kelly.— London, 2003.— 233 p.
- Ælfric's Catholic Homilies — Ælfric's Catholic Homilies : The First Series, Text / Ed. by P. Clemoes.— Oxford, 1997.— 500 p.
- Genesis — Bibliothek der angelsächsischen Poesie in kritisch bearbeiteten Texten und mit vollständigem Glossar. C. W. M. Grein.— Goettingen, 1857.— Bd 1.— 370 s.
- The Anglo-Saxon Chronicle — The Anglo-Saxon Chronicle : A Collaborative Edition : MS / Ed. by S. Irvine.— Cambridge, 2004.— Vol. 7.— 360 p.

(Донецьк)

I. M. PODHAISKA

SEMANTIC EVOLUTION OF THE INDO-EUROPEAN ROOT *DEM-/DOM- «TO BUILD» IN OLD ENGLISH

The article concerns itself with the study of semantic evolution of the Indo-European root **dem-* / *dom-* «to build» in Old English. It provides the analysis of etymology and history of semantic development of Old English lexemes as well as the peculiarities of their functioning in Old English period.

Key words: Indo-European, Germanic, Old English, semantic process, meaning, lexeme.